

# БИТИРУВЧИЛАРНИНГ ШАХСИЙ ВА КАСБИЙ РИВОЖЛАНИШИДА МОСЛАШУВЧАН ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМНИНГ ЎРНИ

А.С.Джураев – педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори

Бош илмий-методик марказ

**Таянч сўзлар:** мослашувчан таълим, таълим тизими, ассимиляция, шахсий ривожланиш, касбий ривожланиш.

**Ключевые слова:** адаптивное образование, образовательная система, усвоение, личностное развитие, профессиональное развитие.

**Key words:** adaptive education, educational system, assimilation, personal development, professional development

Олий таълим тизими бошқарувига мослашувчан технологияларни қўллаш орқали ўқитишнинг эришилган натижалари ўқитиш диагностикасига ҳисса қўшадиган интеллектуал тизимни ишлаб чиқишни тақозо этади. Талабаларнинг таълим натижаларини, шу жумладан мослашувчан технологияларни баҳолаш тизимини таҳлил қилиш устувор ўринни эгаллайди. Билимларни бошқариш тизимларида автоматик текширишни таҳлил қилиш ҳам ўзига хос аҳамиятга эга.

“Мослашувчан бошқарув” атамаси яхши бошқарувда мавжуд бўлган одатий мослашувдан ташқарига чиқадиган мослашишни англатади. Мослашувчан бошқарув - вазият ёки тушунишдаги ўзгаришларга жавобан режаларни ўзгартириш ва бу қарорларни ишлаб чиқиш учун зарурий маълумотдан фойдаланишдир.

Мослашувчан бошқарув классик, чизикли ёндашувлардан режалаштириш, амалга ошириш ва баҳолашга парадигма ўзгаришини ифодаловчи доимий ноаниқлик шароитида бошқарув ёндашувини англатади. Ахборотдан фойдаланишга бундай ёндашув режалаштириш босқичида батафсил режалар тузиш учун етарли маълумот тўплаш имкони бўлмаганда керак бўлади. Бу доимий ноаниқлик шароитида ўрганиш ва керак бўлганда мослашиш учун атайлаб амалга ошириладиган ҳаракатларни ўз ичига олади.

Мослашувчан бошқарув - бу амалга ошириш жараёнида мақсадларни ўзгартириш эмас, балки ўзгаришларга жавобан мақсадларга эришиш учун фойдаланиладиган йўлни ўзгартиришдир. Айни шу маънода, университетда университет профессор-ўқитувчиларини касбий тайёрлашнинг мураккаб ва кўп омили хусусияти уни кўриб чиқишда тизимли ёндашувдан фойдаланишни талаб қилади. Уни ҳал қилиш йўлларида бири сифатида биз ўқувчиларнинг имкониятларини ҳисобга олган ҳолда қурилган, уларнинг хилма-хил эҳтиёжлари ва манфаатларини қондиришга қаратилган, уларнинг ҳаётини ўз тақдирини ўзи белгилаши ва ўзини ўзи бошқариши учун шароитларни таъминлайдиган мослашувчан ўқув жараёнини яратишни кўриб чиқамиз.

Психологик мослашув шахснинг фаолияти билан белгиланади ва турар жой ва ассимиляция бирлиги сифатида ишлайди. Мослашув кўрсаткичлари сифатида ташвишнинг йўқлиги ёки пастлиги ва ўзини ўзи кадрлашнинг юқори даражаси ҳисобга олинади.

Ижтимоий мослашув деганда, шахснинг ижтимоий фаоллигини шакллантириш ва ривожлантириш жараёни, унинг ҳаётий фаолиятини тартибга солишнинг ижтимоий, ижтимоий-психологик ва биологик механизмлари тушунилади.

Ижтимоий мослашув - бу шахс ёки ижтимоий гуруҳнинг ижтимоий муҳит билан ўзаро таъсирининг бир тури бўлиб, унда ижтимоий субъектларнинг

талаблари ва кутишлари, уларнинг имкониятлари ва ижтимоий муҳитнинг ҳақиқати билан мувофиқлаштирилади. Шундай қилиб, мослашувнинг ижтимоий, физиологик, психологик, биоижтимоий, ижтимоий-маданий ва бошқа турлари ўртасидаги фарқларга қарамай, бўлажак мутахассисни касбий тайёрлашнинг ҳақиқий жараёнида ўзаро боғлиқ ҳолда улар шахсни мослаштиришнинг ягона жараёнининг алоҳида жиҳатлари бўлиб чиқади. касбга. Шахснинг касбий мослашуви икки томонлама ўзаро таъсир жараёни бўлиб, унинг давомида шахсда ҳам, умуман инсон психикасида ҳам, касбий тайёргарлик тизимида ҳам, унинг меъёрлари, қоидалари, қадриятларида ўзгаришлар содир бўлади. Мослашув жараёнида шахс ва атроф-муҳит ўртасидаги ўзаро муносабатлар уйғунлашади.

Педагогикада шахсни ўқитиш жараёнига ушбу атаманинг киритилиши ҳар бир шахснинг кадр-қиммати, унинг оптимал ривожланиши ва ўзини ўзи ривожлантириш, қобилият, истеъдод ва қобилиятларни очишга асосланган таълимни қуришнинг гуманистик концепциясини амалга ошириш зарурати билан боғлиқ эди. мослашувчи шахслар ва ижтимоий муҳитнинг самарадорлигини ошириш учун тегишли шарт-шароитларни яратишдир.

Шундай қилиб, "мослашиш" атамаси ўқитувчиларнинг бошқарув фаолиятини ўқувчиларнинг назорат қилинадиган ва ўзини ўзи бошқарадиган фаолияти билан касбий тайёргарлик тизимида мувофиқлаштиришга олиб келадиган мураккаб динамик жараён сифатида тушунилиши керак. Ушбу ўзаро таъсирнинг изчиллигига эришилади:

- талабани ўқув жараёнининг асосий субъекти сифатида тан олиш, бўлажак мутахассиснинг субъектив тажрибасини аниқлаш ва тизимлаштириш орқали уни ривожлантириш воситаларини аниқлаш;

- талабанинг шахсини ривожлантириш психологик-педагогик диагностикаси, талабаларнинг эҳтиёжлари ва мотивларини аниқлаш;

- касбий тайёргарлик ва шахсни ҳар томонлама ривожлантириш жараёнини талабаларнинг индивидуал типологик хусусиятларига мослаштирадиган педагог-ўқитувчининг бошқарувчи таъсири;

- талабанинг ўз фаолиятини акс эттириш асосида ўзини ўзи бошқаришнинг юқори даражаси.

Ижтимоий-гуманитар фаннинг профессор - ўқитувчиларини касбий тайёрлашнинг мослашувчан тизими - бу ўзаро таъсир қилувчи ўқув жараёни субъектларининг ўзаро, атроф-муҳит ва уларнинг маънавий ва моддий қадриятлари ўртасидаги ҳамкорликка асосланган ижтимоий-шахсий шартли яхлитлиги, ижтимоий муҳитни ўзгартириш орқали талабаларнинг индивидуал хусусиятларига мослашиш ҳамда шахснинг касбга киришишини оптималлаштириш ва унинг касбий муҳит билан ўзаро

муносабатларини уйғунлаштириш мақсадида бўлажак мутахассиснинг касбий компетенциясини шакллантиришнинг педагогик ҳолатидир.

Университетда ижтимоий-гуманитар фаннинг профессор-ўқитувчиларини касбий тайёрлашнинг мослашувчан тизими ўзининг тузилишидан ташқари, уни яратишнинг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ бўлган бир қатор муҳим хусусиятларга эга. Белгиланган тизим келажакдаги ижтимоий фан ўқитувчисининг касбий компетенциясини шакллантириш жараёнини илмий асослаш, узлуксиз бошқариш, технологик қўллаб-қувватлаш ва амалий амалга оширишга қаратилган бўлиши керак.

Ижтимоий-гуманитар фаннинг профессор-ўқитувчиларини касбий тайёрлашнинг мослашувчан педагогик тизимининг моҳияти унда тегишли элементларнинг мавжудлиги билан белгиланади, уларсиз у ишлай олмайди.

Ижтимоий-гуманитар фаннинг профессор-ўқитувчиларини касбий тайёрлашнинг мослашув тизимининг марказида ушбу тизимнинг умумий субъекти бўлиб, унинг мақсадларини, методлари, усуллари, технологиялари, воситаларининг мазмунини белгилайдиган талаба ва университет ўқитувчисининг шахсияти туради.

Фикримизча, ижтимоий-гуманитар фан профессор-ўқитувчиларининг касбий тайёргарлиги натижалари, адаптив педагогик тизим самарадорлигини баҳолаш мезонлари ижтимоий педагогларни касбий тайёрлашнинг мослашувчан педагогик тизими билан тавсифланади. Касб-ҳунар таълимининг асосий мақсади бўлажак мутахассис шахсни ҳар томонлама ривожлантиришдир, шунинг учун талаба шахси педагогик тизимнинг ўзига хос "объекти-субъекти" бўлиб, бир вақтнинг ўзида унинг мақсади сифатида ишлайди. Касбий тайёргарликнинг мослашув тизимининг самарадорлиги келажакдаги мутахассиснинг субъективлиги билан таъминланади, бу ўз-ўзини билиш, ўз тақдирини ўзи белгилаш, ўз-ўзини ривожлантиришга қаратилган фаолият сифатида тушунилади.

Субъективликнинг энг муҳим хусусияти унинг процессуал табиати, чексизлиги ва очиклиги бўлиб, у ижтимоий педагогнинг касбий компетенциясининг динамик хусусиятини таъкидлайди. Субъективлик тоифаси шахс тоифаси билан диалектик бирликда, чунки субъектнинг фаолияти мақсадли, мотивацион ва қиймат-семантик шахсий шаклланишларга туртки бўлиб, маҳсулот ва фаолият натижаси шаклида объектив баҳоланиши мумкин. Шу боисдан ҳам, талабанинг субъективлиги, шахснинг касбий намоён бўлиши, ўзини намоён қилиш, ўзини ўзи англаш учун фаол режани ташкил қилади.

Шахс ривожланишининг энг юқори даражаси сифатида субъективлик инсон потенциалининг табиий ҳолатини амалга оширишга ёрдам беради. Ўз-ўзини англаш инсоннинг асосий қадриятларидан бири бўлиб, унинг ўз қобилиятларини оптимал тарзда намоён этиш ва уларни самарали касбий фаолият жараёнида амалда қўллаш қобилиятини акс эттиради.

Университет ўқитувчиси томонидан касбий таълимнинг мослашув тизимида педагогик фаолият мақсадларини белгилаш Давлат олий касбий таълим стандартида ижтимоий ўқитувчининг шахсиятига

қўйиладиган талабларда белгиланган ижтимоий буюртмани ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Ушбу тартибни талабаларнинг шахсий хусусиятлари, имкониятлари, эҳтиёжлари билан уларнинг таълим ва шахсий салоҳиятини ўрганиш, касбий ва шахсий ривожланиш истикболларини лойиҳалаш асосида боғлаш керак.

Мослашувчан таълим тизимининг асосий характеристикалари бундай тизимларни лойиҳалаш ва амалга ошириш жараёнини таъминлайдиган технология мавжудлигига асосланади. Ҳар қандай педагогик лойиҳа - бу ўз навбатида устувор педагогик қадриятларга боғлиқ бўлган муайян мақсадларга эришиш учун режалаштирилган ва амалга ошириладиган ҳаракатлар, зарур шарт-шароитлар ва воситалар тизимидир. Шу билан бирга, бўлажак мутахассисни касбий тайёрлаш натижалари нафақат қўлланиладиган педагогик технологияларга, балки педагогик фаолиятни баҳолаш тизимида, ўқитувчиларни самарали ва ижодий меҳнатга рағбатлантиришга, ўқитишда қулай психологик муҳитни яратишга боғлиқ.

Мослашувчан менежмент деганда, бошқарувчи ва бошқариладиган қуйи тизимларнинг индивидуал хусусиятлари ва атроф-муҳитни ҳисобга олган ҳолда, режалаштирилган натижага эришиш учун мақсадли, психо-тежамкор, ресурслар билан таъминланган ўзаро таъсири жараёни тушунилади.

Келажакдаги ижтимоий ўқитувчининг касбий тайёргарлиги учун мослашувчан тизимни лойиҳалаш ижтимоий йўналтирилган ташқи ва ички шахсий йўналтирилган омиллар билан белгиланади. Ташқи, хусусан унинг атроф-муҳит билан профессионал ўзаро муносабатлари қуйидаги асосий йўналишларда амалга оширилади:

- касбий фаолиятга мослашиш: унинг мазмуни, мақсадлари, воситалари, амалга ошириш технологияси, фаолият тури ва интенсивлиги;
- ташкилий ва тартибга солувчи: ишлаб чиқариш талабларига, меҳнат интизомига, ташкилий меъёрларга, қоидаларга ва бошқаларга мослашиш;
- ижтимоий-ижтимоий: касбий ижтимоий функцияларига, ижтимоий ўқитувчининг ижтимоий-профессионал мақомига мослашиш;
- сўзнинг кенг маъносида ижтимоий: мутахассиснинг касбий фаолияти содир бўлган ижтимоий шароитларга - ижтимоий-сиёсий, этник, ҳуқуқий, диний, минтақавий ва бошқа муҳитга мослашиш.

Мутахассиснинг касбий мослашувининг ушбу соҳаларининг ҳар бири унинг маълум даражадаги тайёргарлиги, мослашувчан потенциали мавжудлигини назарда тутди.

Мутахассиснинг касбий мослашувининг ички омиллари бўлажак ижтимоий ўқитувчининг ижтимоий-педагогик фаолиятни касбий танлаш мотивациясининг етарлилиги, касбий компетенциянинг талабларга мувофиқ шаклланиш даражасига асосланган ички мослашув салоҳиятини ўз ичига олади.

Фикримизча, келажакдаги ижтимоий-гуманитар фаннинг профессор-ўқитувчиларини касбий тайёрлаш тизимини мослашувчан бошқариш қуйидагилар билан тавсифланади:

- мослашувчан бошқарув жараёнида педагогик жараённинг ҳар бир иштирокчисига турли майл ва қобилиятлари учун шароит яратилади. Бундай шароитда педагогик тизим субъектларининг эҳтиёжларига, мотивацион соҳаларига нима мос келишини тушуниш, асосланиши керак;

- мослашувчан бошқарув ўз субъектларининг хусусиятлари ва у томонидан яратилган шароитлар орқали инсоннинг жисмоний табиати, ижтимоий ва маънавий - ахлоқий моҳиятидан келиб чиқади, ижтимоий-педагогик фаолият кадриятлари тизимига асосланади;

- мослашувчан бошқарув, бир томондан, шахснинг индивидуал хусусиятларини, хусусан эҳтиёжи доираси, идрок этиш даражаси, эмпатия ва фаолият жараёнида иштирок этиш қобилиятини имкон қадар кўпроқ ҳисобга олишга интилади. Бундай икки томонлама стратегия шахсга касбий ва таълим муҳитида ўз маконини эгаллашга имкон беради ва уни тез ўзгарувчан касбий фаолият шароитларига мослаштиради;

- мослашувчан бошқарувнинг мақсади - шахсни сақлаш ва ривожлантириш, малакали мутахассисни тарбиялашдир. Мақсадлар шундай поғоналарда тақдим этилиши керакки, унда таълим мазмунининг таркибий қисмлари, яъни билимлар, фаолият усуллари ва муносабатлар ўртасида мавжуд бўлган объектив муносабатлар амалга оширилади. Шунингдек, ҳар бир талабанинг ўзига хос хулқ-атвор стратегиясини, касбий ривожланиш йўналишини, инсон маданияти шароитида ўзини ўзи англаш ва такомиллаштириш йўналишларини мустақил, онгли равишда танлаши учун шароит яратиш керак;

- мослашувчан бошқарувни амалга оширишда талабаларни касбий тайёрлаш мазмунида жамиятнинг устувор кадриятларини, шунингдек кадриятлар, эътиқодлар, фаолият мотивларини белгилайдиган ижтимоий-педагогик фаолиятнинг аксиологик асослари каби таркибий қисмлар мавжуд. Муҳими шахс, таълим мазмуни ўзгарувчан хусусиятга эга бўлса-да, маълум бир шахс учун муҳим бўлган мазмун ўзлаштирилади;

- ижтимоий-гуманитар фан профессор-ўқитувчиларининг касбий тайёргарлиги жараёнини мослашувчан бошқариш ўқитишни ташкил этишнинг принциплардан янги моделига асосланади, бу фаолият назариясининг асосий қоидаларини амалиётга самарали татбиқ этишни таъминлайди. Ўқитиш, шахс фаолиятларидан бири сифатида, мослашувчан тизим шароитида, асосан, фаол, мустақил, бошқариладиган фаолиятга айланади;

- мослашувчан бошқарув ҳар бир ўзини ўзи бошқариш ва биргаликда бошқаришни, ўз фаолиятини акс эттиришни талаб қилади, натижада педагогик жараённинг бошқа иштирокчиларининг ўз ҳаракатлари ва позицияларини, ўз-ўзини англайди.

Университетнинг ўқув жараёнини бошқаришнинг адаптив тизимининг асоси - бу педагогик жараён иштирокчиларининг психофизик хусусиятларини, мойилликларини, қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда, индивидуаллаштириш ва дифференциялаш орқали унинг мослашувчанлиги, мажбурий компенсацион диагностика ва тузатишга асосланган ҳолда, ҳар бир талабанинг касбий Компетенциясининг ривожланишини назорат қилишга қаратилади.

Мослашувчан таълим тизимининг муҳим хусусиятларидан бири унинг ишлаб чиқариш қобилиятидир. Илмий тадқиқотлар ва ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлиги амалиёти таҳлили шуни кўрсатадики, адаптив тизимда турли хил педагогик технологиялар қўлланилиши мумкин: цикло-стреминг, даражаларни фарқлаш, мослашувчан ўқитиш усуллари, модулли. Бу технологияларнинг барчасига умумий бўлган нарсаси нафақат таълим мазмунини, балки мустақил ишлашга, шахснинг ўзини ўзи ривожлантиришига, унинг фаоллиги ва ижодкорлигига эътибор қаратган ҳолда ўқувчиларнинг фаолиятини тизимлаштириш, ёрдам кўрсатиш, келажақда мутахассиснинг ўз фаолияти натижаси учун жавобгарлиги, ўз имкониятларини синаб кўриш ва намойиш қилиш учун шароит яратишга асосланади.

Таълимнинг фундаментал моҳиятининг асосий тамойилига мувофиқ, унинг мазмуни қатъий илмий бўлиши, илмий билимларнинг ижтимоий-педагогик тармоғининг ҳозирги ҳолатини объектив равишда акс эттириши ва уни ривожлантириш тенденциялари ва истиқболларини ҳисобга олиши керак. Билим, кўникма, малакалар маълум тартибда шакллантирилиши керак, хусусан ўқув материалининг ҳар бир элементи бошқалари билан мантикий боғланган бўлиши керак, кейингиси олдингисига асосланиб, янғисини ўзлаштиришга тайёрланиши керак, деб ҳисоблаймиз.

Фаолият ёндашуви нуқтаи назаридан ижтимоий-педагогик таълим мазмуни қуйидаги таркибий элементларга эга:

унинг натижалари шаклида мустаҳкамланган когнитив фаолият тажрибаси - билим;

фаолиятнинг маълум усуллари амалга ошириш тажрибаси - намуна бўйича ҳаракат қилиш қобилияти шаклида;

ижодий фаолият тажрибаси - муаммоли вазиятларда ностандарт қарорлар қабул қилиш қобилияти шаклида;

ҳиссий муносабатларни амалга ошириш тажрибаси - шахсий йўналишлар шаклида. Бу элементлар ўзаро шундай боғланганки, ҳар бир олдинги элемент кейингисига ўтиш учун зарурий шарт бўлиб хизмат қилади.

Анъанавий таълим тизими сингари, адаптив таълим тизими ҳам қатъий, бир неча босқичли таркибга эга. Мослашувчан тизимдаги асосий таркиб ҳамма учун очиқ бўлиши керак, энг қобилиятли талабаларга эмас, балки энг кам қобилиятли талабаларга эътибор қаратиш лозим. Фақат бу ҳолатда, кўпчилик талабалар учун жисмоний ва психологик ортиқча юкламасдан стандартни ҳақиқатан ҳам ўзлаштириш мумкин. Асосий мазмун асосида касбни янада чуқур ривожлантириш танланган профилга, бўлажак ижтимоий ўқитувчи учун энг қизиқарли бўлган касбий билим соҳасига мувофиқ амалга оширилади.

Мослашувчан таълим тизими таълим дастурлари таркибида таълимнинг у ёки бу шаклини танлашни таъминлайдиган табақалаштирилган бўғинларнинг мавжудлигини, бажарилаётган вазифанинг мураккаблик даражаси, мазмунининг ўзгарувчанлиги орқали талабаларнинг касбий тайёргарлигини ўзгартириш имкониятини яратади. Шунга кўра, ҳар бир талаба индивидуал таълим йўналишини шакллантириш имкониятига эга бўлади, шу жумладан ўқув

дастурининг мажбурий асосий фанлари билан бир қаторда, индивидуал фанлар тўплами ва уларни ўрганиш жадвали, индивидуал тадқиқот режасини шакллантириш, индивидуал илмий-тадқиқот ва илмий-педагогик амалиёт дастурлари, курс ва битирув малакавий ишлари бўйича индивидуал иш жадваллари ишлаб чиқилади.

Таълим мазмуни, агар ўқув вазиятига у учун семантик аҳамиятга эга бўлган вазифа шаклида киритилган бўлса, талабанинг шахсий фаоллигини юзага келтиради. Талабаларга йўналтирилган таълим соҳасида тадқиқотлар олиб борган олимлардан Э.В. Бондаревская, В.П.Беспалко, Д.А.Белухин, С.В.Кулневичларнинг ишларига асосланиб, мослашувчан таълим тизими мазмунининг қуйидаги таркибий қисмларини ажратиш мумкин:

- аксиологик, бўлажак мутахассисни умуминсоний ва касбий қадриятлар дунёсига киритишни таъминлайди;

- умумий ривожланиш, талабаларнинг ақлий қобилиятларини, умумий илмий Компетенцияларни ривожлантириш усулларини ўз ичига олади;

- талабаларнинг ижтимоий-педагогик фаолиятга қизиқишини уйғотадиган педагогик билим, кўникма ва малакаларни чуқур ўзлаштиришни, умумий педагогик Компетенцияларни ривожлантиришни таъминлайдиган ўқитиш;

- когнитив, келажакдаги мутахассиснинг маънавий ривожланишининг асоси сифатида инсон, маданият, тарих, табиат ҳақидаги билимлар тизимини шакллантиришга имкон беради, ижтимоий педагогиканинг асосий тоифалари ва тушунчаларини амалга оширишнинг асосий жиҳатларини очиш бериш;

- бўлажак мутахассислар томонидан ижтимоий-педагогик фаолиятнинг мазмунини ўзлаштириш тажрибасини қамраб оладиган, касбий фаолиятда шахснинг ўзини ўзи англаши учун зарур бўлган ижодий қобилиятларни, талабалар фаолиятининг турли усулларини ривожлантиришга қаратилган фаолият-ижодий, ижтимоий ўқитувчининг самарали фаолияти учун зарур;

- рефлексив-шахсий, шахснинг ўзини ўзи билишини, унинг рефлексив қобилиятларини ривожлантиришни таъминлайди, ўзини ўзи бошқариш, ўзини ўзи такомиллаштириш, ахлокий ўзини ўзи белгилаш усулларини ўзлаштиришга қаратилган, келажакдаги ҳаётий позициясини шакллантиради;

- талабанинг касбий Компетенциясини шакллантиришда эришилган натижаларни ўз-ўзини баҳолашга, уни ривожлантиришдаги муаммоларни, ўз-ўзини такомиллаштириш ва ўз-ўзини ривожлантириш асосида уларни ҳал қилиш йўллари ва механизмларини тушунишга қаратилган.

Мослашувчан таълимда қўлланиладиган технологиялар субъектларнинг табиий ҳамкорлигини, суҳбатларни, шахсий муҳим муаммоларни ҳал қилишни ва тажрибани бепул текширишни ақс эттириши керак. Мослашувчан таълим технологияларини амалга оширишнинг асоси бўлажак мутахассис томонидан ўз фаолиятини ақс эттириш асосида монологдан диалокка, ижтимоий назоратдан ривожланишга, бошқарувдан ўзини ўзи бошқаришга ўтишдир.

Мослашувчан таълимга хос бўлган тушуниш ва ўзаро тушуниш бўлажак ижтимоий ўқитувчининг касбий тайёргарлиги жараёнининг барча субъектлари билан алоқа, ҳамкорлик, тенгликни ўз ичига олади.

Университет ўқитувчиси ва анъанавий таълим тизимида қўлланиладиган услубий арсенал жуда хилма-хилдир. Шу билан бирга, уни касбий таълимнинг адаптив тизимида қўллаш ўртасидаги туб фарқ шундаки, турли усулларни қўллаш мустақам рефлексив асосга жойлаштирилган. Усуллар тасодифий эмас, балки таълим дастурларининг кўп босқичли мазмуни ва танланган педагогик технология билан ҳаммабас бўлиқ ҳолда танланади. Шу сабабли, таълим дастурининг самарадорлигини тезкор, доимий мониторинг режимида назорат қилиш тизимини ишлаб чиқиш ва зарур бўлса, стратегик фаолиятнинг мақсадлари, вазифалари, усуллари ва воситаларини тезкор тузатиш, уни мувофиқлаштириш зарур. Мослашувчан ижтимоий-педагогик таълим тизимини амалга ошириш ўзига хос бир қатор хусусиятлар билан тавсифланади(1-жадвал).

#### 1 – жадвал

##### Мослашувчан ижтимоий-педагогик таълим тизимини амалга ошириш хусусиятлари<sup>1</sup>

| Мослашувчан ижтимоий-педагогик таълим тизимини амалга ошириш хусусиятлари                                                               |                                                                                                                                                                                                                                                                          |                                                                                                                                                                                                                                                                |                                                                                                                                                                                    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1. Педагогик ўзаро таъсир жараёнида шаклланидиган талаба шахсини унинг индивидуаллиги даражасида қадрият-семантик тушуниш ва идрок этиш | 2. Барча субъектлар томонидан фаол шакллантирилган ўқув жараёнини қуришнинг ўзгарувчан-изланиш тавсифи, ўқитишнинг индивидуал таълим йўналишини танлаш имконияти, бўлажак мутахассис томонидан зарур касбий ва шахсий Компетенцияларни қўллаш имкониятини актуаллаштириш | 3. Жамият, ижтимоий соҳа ва ижтимоий-педагогик фаолият ривожланишининг башоратли тенденциялари, шунингдек, бўлажак мутахассиснинг касбий компетенциясини ривожлантириш даражасига асосланган касб-хунар таълимининг мослашувчан тизимининг мазмунини лойиҳалаш | 4. Касбий тайёргарликнинг адаптив тизимининг технологияларини шахснинг касбий ривожланиш қонуниятлари билан, ушбу жараёни ташкил этишнинг профессиографик мониторинги билан боғлаш |

<sup>1</sup>Муаллиф ишланмаси

Талабаларнинг шахсийлаштирилган касбий тайёргарлигининг ишлаб чиқилган мослашувчан тизими ўқув фанини мустақил ўрганиш учун интерфаол ўқитиш тизими сифатида ишлатилиши мумкин.

Талабанинг таълим соҳасида эришган муваффақияти кўп жиҳатдан умумий таълим кўникмалари ва фаолият усуллари шакллантириш даражаси билан, талабанинг эга бўлган интеллектуал қобилиятлари, ақлий техникаси ва мантикий операциялари билан белгиланади, чунки талабаларнинг ақлий ривожланишининг асосий кўрсаткичи ўқувчи томонидан ўзлаштирилган билимлар миқдори эмас, балки билим даражаси билан баҳоланади. Ўсиб бораётган ахборот дунёсида қулай бўлиш учун танқидий фикрлашни ривожлантириш технологияси ёрдамида талабалар ўртасида ахборот-коммуникация фаолиятини шакллантириш керак.

Касбий кўникмаларнинг шаклланиши таълимнинг ишлаб чиқаришга интеграциялашувини кучайтиради ва касб танлаш тизимида рақобат муҳитини яратди. Талабаларни таълимнинг юқори босқичига ўтишини таъминлаш, мотивация яратиш, касбий тайёргарлик профилини тўғри режалаштириш, олий таълим муассасаларининг академик кучидан умумтаълим мактаблари ўртасидаги ворислик руҳида фойдаланиш, дастлабки касб-хунар ва ўрта касб-хунар таълими муассасалари аъзоларини турли таълим даражалари ўртасида боғлаш муҳим аҳамиятга эга. Ривожланган таълим тизимларида ягона таълим тармоғи бир хил стратегик доирадаги турли даражадаги таълимнинг комбинациясини англатади. Бу тасдиқланган тажриба талабаларнинг муваффақиятли касбий ривожланиши ва ихтисослашувини учун замин яратди. Ушбу тажрибадан келиб чиқиб, олий таълим муассасалари фаолиятини таълимнинг бошқа бўғинлари учун касбий тайёргарлик профилини ҳисобга олган ҳолда, ворислик ва тармоқлаштириш тамойили асосида ташкил этиш самарали натижаларга эришиш имкониятини яратди.

Кам таъминланган оилалар фарзандларининг олий таълим олиш имкониятларини ошириш учун молиялаштириш масаласини ҳал этишнинг ўзи етарли эмас, бу мураккаб муаммога комплекс ёндашиш талаб этилади. Олий таълим муассасаларида молиявий, бошқарув ва ўқитиш механизмининг мослашувчанлигини таъминловчи кредит модули тизими билан талабанинг индивидуал таълим тезлиги ва тўлов имкониятлари синхронлаштирилади. Бундан ташқари, таълим кредитини тўлашнинг янги механизмларини яратиш ва жорий этиш имкониятларини яратди. Бунинг натижасида пуллик таълим олаётган талабалар ўқши муддатини узайтириш имкониятига эга бўлади. Бу таълим жараёнини қайта ташкил этиш, молиялаштириш механизмини яратиш, кадрлар

салоҳиятини ошириш заруратини юзага келтиради. Бундай механизм янги шаффоф ҳисобот тизимининг бўлишини талаб қилади.

Олий таълимда замонавий ва шаффоф бошқарув моделини йўлга қўйиш ва корпоратив бошқарув тамойилларини қўллаш таълим тизимида тартибга солиш ва бошқарувни илғор халқаро амалиёт асосида модернизация қилишни тақозо этади. Шу нуқтаи назардан, олий таълим муассасаларида ўқув жараёни иштирокчилари ўртасидаги муносабатларни янгилаш, назорат қилувчи органларнинг функциялари, ваколатлари ва масъулиятини белгилаш, таълим муассасаларини бошқариш ваколатлари ва уларнинг фаолияти натижалари учун масъулиятини ошириш, таълим, фаолият мониторинги ва баҳолашни кўриб чиқиш зарур. Бунда олий таълимни бошқаришда илмий кенгашларнинг ролини қайта кўриб чиқиш, бошқарувни ижтимоийлаштириш жараёнини тезлаштириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Манфаатдор томонларни жалб этган ҳолда самарали бошқарув, биринчи навбатда, таълим муассасаларини, талабаларни ва таълим жараёнининг бошқа иштирокчиларини (иш берувчилар, ота-оналар ва бошқаларни) кенг жалб этган ҳолда бошқаришни, натижага йўналтирилган бошқарувни қўллашни тақозо этади. Шу мақсадда, давлат олий таълим муассасаларида молиявий ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги ва шаффофлигини ошириш мақсадида турли таҳлилий маълумотларни тўлиқ акс эттирувчи қўшимча, тизим ичидаги молиявий ҳисобот шакллари қўллаш, бу борадаги кўрсаткичларни тайёрлаш, давлат олий таълим муассасаларининг мулкӣ ва молиявий ҳолатини акс эттирувчи ҳамда ушбу кўрсаткичлар тизимидан келиб чиққан ҳолда, молиявий ҳисоботнинг қўшимча шакллари белгилаш, шунингдек, ҳисобот шакллари қўллаш билан боғлиқ чора-тадбирларни амалга ошириш зарур.

Таълим муассасаларини аккредитация қилиш тизимини йўлга қўйиш деганда, таълим тизими ривожланган мамлакатларнинг аккредитация қилиш механизмларини мамлакатимизда жорий этиш, таълим муассасаларининг аккредитациядан ўтишга қизиқишини рағбатлантириш, ўз-ўзини таҳлил қилиш ишларини янада такомиллаштириш назарда тутилади. Шу билан бирга, аккредитациядан ўтган олий таълим муассасаларида ўқитишнинг афзалликлари тарғиб қилиш, институционал, яъни таълим муассасасининг умумий аккредитацияси ва дастурлар, хусусан алоҳида мутахассисликлар бўйича аккредитациядан ўтказиш, мамлакатимизда қўлланиладиган таълим дастурларини сифат мезонлари бўйича солиштириш муҳим аҳамият касб этади.

#### Адабиётлар

1. Абдуқуддусов О. Касб таълими ўқитувчиларини тайёрлашга интегратив ёндашув. – Т.: “Фан”, 2005, 157-б.
2. Алисов Е.А. От «образовательной среды» к «воспитательному пространству вуза»: категориально-терминологический анализ. // В сборнике: Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития. Научные труды международной научной конференции: в 2 частях, 2016. – С. 191-193.
3. Безюлёва Г.В. Психолого-педагогическое сопровождение профессиональной адаптации учащихся и студентов Монография. М.: НОУ ВПО Московский психолого-социальный институт, 2008. –С.320.
4. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти. П. ф. д. дисс. - Т.: 2007. 305-б.
5. Борисова О.В. Основные направления повышения конкурентоспособности выпускников ВУЗов на рынке труда / Борисова О.В., Миляева Л.Г. // Известия Иркутской государственной экономической академии (Байкальский государственный университет экономики и права). 2009, № 5(67). – С. 157-161.
6. Бурухина Л.В, Михайлова Е.Е. Проблематика управления и образования в контексте современного информационного общества // Развитие гражданского общества в России средствами образовательного процесса. Тверь: Изд-во ТФ МГЭИ, 2008.

**РЕЗЮМЕ.** Психологик мослашув шахснинг фаолияти билан белгиланади ва турар жой ва ассимиляция бирлиги сифатида ишлайди. Мослашув кўрсаткичлари сифатида ташвишнинг йўқлиги ёки пастлиги ва ўзини ўзи кадрлашнинг юқори даражаси ҳисобга олинади. Мослашувчан таълим тизимининг асосий характеристикалари

бундай тизимларни лойиҳалаш ва амалга ошириш жараёнини таъминлайдиган технология мавжудлигига асосланади.

**РЕЗЮМЕ.** Психологическая адаптация определяется активностью личности и работает как единица аккомодации и ассимиляции. В качестве показателей адаптации учитываются отсутствие или низкая тревожность и высокая самооценка. Основные характеристики адаптивной образовательной системы основаны на наличии технологий, обеспечивающих процесс проектирования и реализации таких систем.

**SUMMARY.** Psychological adaptation is determined by the activity of the individual and works as a unit of accommodation and assimilation. Absence or low anxiety and high self-esteem are taken into account as adaptation indicators. The main characteristics of an adaptive educational system are based on the availability of technology that provides the process of designing and implementing such systems.

## **BILIMLENDIRIW SAPASÍN TÁMIYINLEW HAQQÍNDÁ MÁMLEKET KEPILLIKLARI**

**M.Erejepov – assistent oqıtıwshı**

**X.Maxsetova – talaba**

*Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı*

**Tayanch so‘zlar:** ta’lim, tarbiya, sifat, ta’lim sifati, shaxs, jamiyat, davlat, huquq, demokratiya, fan, tadqiqot ishlari, yangi pedagogik texnologiyalar.

**Ключевые слова:** образование, воспитание, качество, качество образования, личность, общество, государство, право, демократия, наука, научно-исследовательская работа, новые педагогические технологии.

**Key words:** education, upbringing, quality, quality of education, person, society, state, rights, democracy, science, scientific research, new pedagogical technology.

Bilim sapasın támiyinlew búgingi mámleketimizdiń baslı maqsetleriniń biri sebebi sapalı bilim beriw bul – bilimli, jetik hám básekige shıdamlı kadrlardı jetilistiriw degendi ańlatadı bul bolsa óz gezeginde mámleketimizdiń ertengi kún rawajlanıwınıń kepilligin bildiredi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev “Ullı maqsetlerimizge, iygilikli niyetlerimizge jetisiwimiz, jámiyetimizdiń jańalanıwı, turmısımızdıń ilgerilewi hám keleshegi, ámelge asırılıp atırǵan is-ilajlarımız hám rejelerimizdiń nátiyjeli taǵdiri, aldın ala, dáwir talaplarına juwap beretuǵın joqarı tájiriybeli, sanalı, oy-pikirge iye bolǵan qániyge kadrlar tayarlaw mashqalası menen baylanıslı”, dep ayıp ótkeni biykarǵa emes [1].

Sol sebepli de, mámleket shaxstıń qalıplesiwi hám kamal tabıwında zárúr áhmiyetke iye bir qatar wazıypalardı ámelge asırıwdı óz juwapkershiligine aladı.

Hár kim biliw alıw huqıqına iyeligi, mámleket úziksiz bilimlendiriw sisteması, onıń hár qıylı túrleri hám formaları, mámleketlik hám mámleketlikemes bilimlendiriw shólkemleriniń rawajlanıwınıń támiyinlewı, Mámleketlik mektepke shekemgi bilimlendiriw hám tárbıyanı rawajlandırıw ushın sharayatlar jaratawı, mámleket biypul ulıwma orta bilimlendiriw hám baslangısh professional bilim alıwǵa kepillik beriwı, ulıwma orta bilimlendiriw májbúriy bolıwı, mektepke shekemgi bilimlendiriw hám tárbıya, ulıwma orta bilimlendiriw mámleket qadaǵalawında bolıwı, bilimlendiriw shólkemlerinde ayrıqsha bilim mıtájliklerine iye bolǵan balalar ushın inklyuziv bilim hám tárbıya támiyinleniw máselesi tiykarǵı nızamımızdıń 50-statıyasında da belgilep qoyılǵan [2].

Sebebi millet biliminiń sıpat dárejesi mámlekettiń keleshektegi strategiyalıq rawajlanıwın belgilep beriwshi tiykarǵı faktor esaplanadı. Millet biliminiń dárejesi bolsa, oqıtıw xızmeti nátiyjesinde qalıpleseı. Mámlekettiń dúnya bazarındaǵı básekelesiw dárejesi millettiń intellektual hám ilimiy potencialı dárejelerine tıǵız baylanıslı.

Usı sebepten mámleketimiz sociallıq-ekonomikalıq siyasatınıń negizinde bilimge zárúr áhmiyet berip kelinbeıte. Bilimlendiriw boyınsha mámleket tárepinen jaratılǵan shárt-sharayatlar, imkaniyatlar tiykarǵı shaxstıń qalıplesiwi, kamal tabıwı hám óz maqset hámde máplerin ámelge asırılıwın támiyinlewı:

- mámlekettiń shaxstıń konstituciyalıq huqıqın ámelge asırıw barısındaǵı wazıypasınıń orınlanıwın támiyinleydi;

- shaxstıń mámleket, jámiyet hám ózi ushın paydalı subyekt sıpatında qalıplesiwine;

- jámiyet aǵzası sıpatında shaxsta mámleket hám xalıqtıń ulıwma mápleri tiykarǵı birlesiw immunitetiniń payda bolıwına;

- shańaraqtı máteriallıq tárepten támiyinlew hám shańaraq aǵzaların jámiyet hámde mámleket ushın zárúr subyekt sıpatında qalıplestiriwde qatnasıw sıyaqlı bir qatar wazıypalar orınlanıwı nátiyjeli bolıwına xızmet qıladı.

Sonıń ushın bilimlendiriw sapası hám onı qalıplestiriwdi turaqlı ráwishte rawajlandırıp barıw social-ekonomikalıq áhmiyetke iye aktual másele esaplanadı. Sol sebepli mámleketimizde ǵárezsizliktiń dáslepki jıllardan-aq tálim-tárbıya, onı shólkemlestiriw hámde huqıqıy tártipke salıw máselelerine ayrıqsha itibar qaratılmaqta.

Jurtbasshımız tálim hám tárbıya máselelerine toqtalıp, “Perzentlerimiz-biziń keleshegimiz. Xalqımız erteńgi kúni qanday bolıwı perzentlerimizdiń búgin qanday tálim hám tárbıya alıwına baylanıslı” [3]. Dep ayıp ótkeninde áyne mámleket, jámiyet hám shaxs máplerin barlıq tarawlardaǵı uıǵınlıǵı hámde onı támiyinlew mexanizmi negizinde tálim-tárbıyanıń sapası birinshi orında ekenligi názerde tutılǵan.

Bilimlendiriw social turmıstıń zárúr tarawı esaplanadı. Áyne bilimlendiriw jámiyettiń intellektual, mádeniy, ruwxıy jaǵdayın qalıplestiredi. Bilimlendiriwdiń mazmun-mánisi hám onıń baǵdarlandırılǵanlıǵın bilimlendiriw standartları hám baǵdarlamalarında sáwlelendiredi. Bilimlendiriw sapasın ańlawǵa bolǵan jandasıwları tómendegi izbe-izlikte sáwlelendiriw múmkin:

- Bilim tasıwshı;
- Bilim jetkiziwshı;
- Bilim alıwshı;
- Bilimdi stillik jetkiziwdiń qabıl etiwshenligi;
- Bilimniń fundamentallıǵı;
- Alınǵan bilimlerdiń talapshańlıǵı;
- Jańa bilimlerdi alıw.

Bilimlendiriw sapasın aldǵı menen, bilimdi alıwshıǵa túrli metodikalıq járdeminde bilimdi jetkiziwshı (professor-oqıtıwshılar quramı) nıń sapası menen anıqlanadı.

Alınǵan bilimlerdiń fundamentallıǵına baylanıslı halda bilim alıwshı tómendegilerge erisiwi múmkin:

Oqıwǵa kiriw imtixanları boyınsha konkurslarda jeńimpaz bolıw;

Jumısqa ornalasıw barısındaǵı tańlawlardan tabıslı ótiwi;

- Oqıw procesiniń aldınǵı basqıshlarında úyrenilgen bazalıq pánler bilimlerine tiykarlanatuǵın pánlerdi bir qansha nátiyjeli ózlestiriwi.

Sapa maqsetlerge mas keliw dárejesi sıpatında házirgi kúndegi eń kóp isletiletuǵın kategoriyalardan biri esaplanadı. Bunıń tiykarǵı házirde xalıqaralıq ámeliyatta tómendegi bes tiykarǵı jandasıw ajratıp kórsetiledi:

1. Dástúriy jandasıw tómendegishe dúzilgen: bilimlendiriw sapasın támiyinlew kerek, onı ataqlı etiw,